

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray
OSMANLI BELGELERİNDE KAFKASYA 2
KUZEY KAFKASYA İMAMI ŞEYH ŞÂMİL

KAFKAS VAKFI YAYINLARI - 14

Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2
Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray

Yayın Yönetmeni
Veysel Arihan

Editör
Prof.Dr. Fethi Güngör

Düzeltili ve Baskı Hazırlık
Ahmet E. Çölgeçen

Kapak Tasarım
City Ajans

1. Baskı
Kafkas Vakfı Yayınları
Şeyh Şâmil'in vefatının 150. sene-i devriyesi münasebetiyle
Şubat 2021, İstanbul

ISBN: 978-975-00909-9-8

Kafkas Kültür Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı

Kafkas Vakfı Yayınları

Yayıncılık Sertifika No: 22094

Hırkai Şerif Mh. Fevzipaşa Cd.

No: 179 34091 Fatih İstanbul

Telefon: 0212 531 25 66

www.kafkas.org.tr

bilgi@kafkas.org.tr

Baskı ve Cilt

Step Ajans

Göztepe Mh. Bosna Cd. No: 11

34200 Bağcılar İstanbul

Telefon: 0212 446 88 46

Sertifika No: 45522

YAYIN HAKLARI

© Eserin tüm hakları anlaşmalı olarak
Kafkas Vakfı'na aittir. Yayıncı izni olmadan çoğaltılamaz.

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKASYA

2

KUZZEY KAFKASYA İMAMI
ŞEYH ŞÂMİL

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi

KAFKAS VAKFI
YAYINLARI

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray

1962 yılında Kırıkkale’de doğdu. Kırıkkale İmam Hatip Lisesi ve Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda *“Kafkas Halklarından Adıgelerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya’ya Girişi”* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda *“Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)”* adlı teziyle doktorasını verdi. İmam-Hatip ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yaptı. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde 32 yıl Araştırmacı olarak çalıştıktan sonra 2020 yılı Kasım ayında emekli oldu. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tasavvuf ve Kafkasya tarihi üzerine yayınlanan telif ve tercüme eserleri ile makaleleri bulunmaktadır.

Bu eser, ömrünü Kuzey Kafkasya'nın istiklâline adayan Şeyh Şâmil'in aziz ruhuna ithâf edilmiştir. Vatanından ayrı kalmanın acısını Resûlullah'ın (s.a.v.) âğûşuna sığınarak dindirmek için Medine'ye hicret eden ve orada vefat eden büyük liderin ruhu şad olsun.

İÇİNDEKİLER

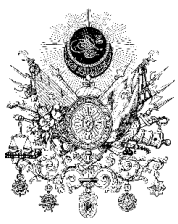
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	
Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri	19
İKİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin Transkripsiyonları	115
Sonuç.....	313
Kaynaklar	314
Dizin.....	317

ÖNSÖZ

Şeyh Şâmil, 19. yüzyılda Rus işgal harekâtına karşı Kuzey Kafkasya'da birbirinden ayrı olarak ortaya çıkan direniş hareketlerini yöneten liderlerin en meşhurdur. Uzun yıllar boyunca geniş bir alanda sistematik bir şekilde süren Rus işgaline karşı vatansever yerel beyler, hanlar ve din adamları öncülüğünde Kuzey Kafkasyalılar tarafından ayrı ayrı verilen bu direniş hareketleri onun Dağıstan'da imam, yani devlet başkanı olarak seçilmesinden ve imamlığının diğer Kuzey Kafkasyalı beyler ve hanlar tarafından da zaman içerisinde kabul edilmesinden sonra yeni bir veçheye kavuşmuştur. Artık tek merkezden yönetilen ülke savunması onun tarafından İslâmi esaslara göre kurulan yeni devlet sistemine göre disiplin içerisinde sürdürülmüştür. Bu aşamadan sonra o, bağımsızlığa inanan askerleriyle beraber kendisinden güçlü Rus ordularına karşı elde ettiği zaferlerle siyasi ve diplomatik kulislere ve basında adından söz ettirmiştir.

Şeyh Şâmil Rusya'ya karşı kazandığı askerî zaferlerinin yanı sıra iç ve dış siyasetteki başarılarıyla gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Avrupa devletlerinin de dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bu itibarla Kuzey Kafkasya direnişi onun liderliğinde Avrupa siyasetinde daima gündemde kalmıştır.

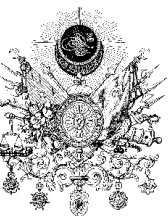
Kuzey Kafkasya'da Rus saldırılarına ve işgallerine karşı yürütülen direniş Şeyh Şâmil'in din ve devlet işlerini kendi otoritesinde toplayan imameti, yani liderliği etrafında yeniden şekillenirken kuşkusuz güçlü bir desteğe de ihtiyaç vardı. Bu destek ise hilafet makamını temsil eden Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere baktığımızda Şeyh Şâmil mücadelesi sırasında bu desteği hep yanında görmek istedi. Onun Osmanlı Devleti'nden isteği, Rusya'ya karşı birlikte askerî bir harekât yaparak İslam toprakları içerisinde uç bölgede bulunan Kuzey Kafkasya'yı işgalden kurtarmaktı. Eğer güçler birleşirse Rusların geldikleri yerlere geri çekilmeleri sağlanabilirdi. Bu başarılamazsa ve Kırım'dan sonra Kafkasya ve Balkanlar da elden çıkarsa Rusya'nın sonraki tehdidi İstanbul ve Anadolu olacaktı. Bu tehdidi ortadan kaldırmak Rusya'yı Kuzey Kafkasya ötesinde tutmaktan geçiyordu. Bunun için karadan ve denizden askerî yardım gerekli idi. Osmanlı Devleti kendilerine bu askerî desteği sürekli ve güçlü bir şekilde veririse bunu başaracaklarını belirtiyorlardı. Buna karşın Şeyh Şâmil'in liderliğinde Kuzey Kafkasya'da verilen mücadeleyi önemseyen Osmanlı Devleti de Rusya ile gelişen ilişkilerin aldığı şekle göre elden geldiğince siyasi, askerî ve maddi bakımdan destek vermekteydi. Tabii ki Osmanlı Devleti'nin Şâmil'e olan desteği Rusya ile olan savaş ve barış durumlarına göre değişiklik göstermekteydi. Şâmil ve adamları Osmanlı'nın Ruslara karşı sefer açtığını duyunca seviniyorlar, ancak Rusya ile barış yapıldığını ve kendilerinin ortada kaldıklarını duyduklarında ise bu sevinç ister istemez siteme dönüşüyordu. Çünkü dağlarda vur kaç taktiği ile Rus ordularına karşı büyük bir fedakârlıkla direnseler de güçleri bir yere kadardı. Uzun yıllar boyunca Rus baskısı ve zulmü altında yaşamak zorunda kalan yerleşik ahalinin morali ise bu durumda kırılıyor ve Şâmil'e olan halk desteğinde çözümler ve ihanetler de görülebiliyordu. Bununla birlikte savaş ve barış

durumlarında Şeyh Şâmil'in ve çeşitli vesilelerle elçi olarak İstanbul'a gönderdiği adamlarının maddi ihtiyaçları ise bütçe imkânları ölçüsünde devamlı surette devlet hazinesinden karşılanmaktaydı. Maddi destek Şeyh Şâmil'in esaretten kurtulup İstanbul'a gelmesi, oradan Hicaz'a gitmesi ve oradaki ikameti sırasında da devam etmişti. Hatta kendisine bağlanan maaş vefatı sonrasında mirasçılara da intikal ettirilmişti. Yine çocukları Gâzî Muhammed Bey ve Muhammed Kâmil Bey paşalık rütbesiyle onurlandırılmıştı. Şeyh Şâmil'in iki oğlu da devlete bağlılıklarını her daim göstererek vazifelerini ihmal etmemişlerdi. Muhammed Kâmil Paşa'nın Meşrutiyet sonrasında ailece çektikleri sıkıntıları dile getirdiği mektuplarındaki hissî ve sitemkâr ifadeleri ise dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti'nde yaşanan rejim tartışmalarının ve yıpratıcı savaşların doğurduğu sancılı süreçten kendi paylarına düşen acıların bir tesiri gibi gözükmekteydi. Kuşkusuz aynı acıları o yıllarda milletin bütün fertleri de derinden yaşamaktaydı.

Osmanlı ile Şeyh Şâmil ve aile efradı arasında bu minvalde gelişen ilişkiler bundan önce yeterince bilgi ve belge ortaya konulmadan hep kısır tartışmaların konusu oldu. Oysa bu ilişkilerin ne şekilde geliştiğini öğrenmek için başvurulması gereken ilk kaynak hiç kuşkusuz Osmanlı Arşivi idi. Burada ona, dava arkadaşlarına, ailesi ve akrabalarına dair önemli bilgiler ihtiva eden belgeler bulunmaktaydı ki biz bunları ilk defa bir arada inceleyerek Şeyh Şâmil ile ilgili gerçekleri ortaya çıkardık.

Bu çalışma sırasında Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız uzun araştırmalar sonucunda gördük ki belgelerde onun ismi Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti resmi yazışmalarında olduğu gibi kendisi, çocukları ve yakın arkadaşlarının mektup ve arzuhallerinde de imza yerinde adının Şeyh Şâmil olarak kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine belgelerde Şeyh Şâmil için "Serdar-ı Ekrem/Başkumandan" ve "İmam/Devlet Başkanı" unvanları geçmektedir. Şeyh Şâmil'in imamlığı başlangıçta Dağıstan'la sınırlı olsa da zamanla bütün Kuzey Kafkasya'ya hâkim olmuştur. Bunu Kuzey Kafkasya'nın büyük eyaletlerine tayin ettiği nâiblerinden anlıyoruz. Bu nâibler ona bağlı olarak oralarda hükümet etmiştir. Dolayısıyla Şeyh Şâmil bütün Kuzey Kafkasya'nın imamı, yani devlet başkanı idi. Bu sebeple onun tarihe mal olmuş meşhur adı ile birlikte imamlık unvanını birlikte yaşatmak gerekmektedir. Biz de hazırladığımız esere bu maksatla "*Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil*" ismini verdik. Çünkü millî ve İslâmî kimliği ile bir bütün olan ve bağımsızlık idealiyle karakteri şekillenen Kuzey Kafkasyasız sadece Şeyh Şâmil veya İmam Şâmil onu tam olarak tanımlamış olmamaktadır. Bu şekilde bağımsız kalması için geceli gündüzlü bütün bir ömrünü harcadığı ve uğruna milyonlarca şehidin verildiği vatanının adı da onun ismi ve unvanıyla bütünleşmiş olacak ve gelecek kuşaklara onun misyonu ve vizyonu aktarılmış olacaktır. Elbette onun mücadelesinin mazlum Müslüman milletlere ilham kaynağı olan yönleri de vardır ama o öncelikle vatani olan Kuzey Kafkasya'nın daima gönüllerde yaşayacak olan millî ve dînî bir kahramanıdır. Bu yönüyle Kuzey Kafkasyalıların onu iyi tanınması şarttır.

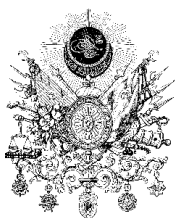

Şeyh Şâmil'i olduğu gibi tanıtmaya niyetiyle başladığımız çalışmamızda öncelikle Osmanlı Arşivi'ndeki kataloglardan Şeyh Şâmil ismi geçen belgeleri tespit ettik. Dijital olarak temin ettiğimiz belgeleri okuduğumuzda Şeyh Şâmil'in Ruslara karşı verdiği mücadeleye dair olanlar olduğu gibi onun arkadaşlarına ve ailesine dair şahsî işleri içeren belgeler olduğunu da gördük. Bunlar arasında bir ayrıma gitmeden içerisinde Şeyh Şâmil ismi geçen bütün belgeleri bu eserde değerlendirmek istedik. Çünkü onunla ilgili eserlerde arşivlere dayalı bilgi çok az olduğundan belgelerde bulduğumuz en ufak bir ayrıntının onun hakkında yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağını düşündük.

Bu eserde 206 belge bulunmaktadır. Kuşkusuz bu belgeler Şeyh Şâmil'in hayatı ve mücadelesine dair birçok detayı bizlere sunuyor. Biz Osmanlı Arşivi'ndeki değişik fonlarda bulduğumuz bu belgeleri öncelikle kronolojik esasa tâbi tutarak yeniden tasnif ettikten sonra geniş özetlerini ve transkripsiyonlarını yaptık. Bu aşamadan sonra belgeleri yine kronolojik sistemden çıkmayarak diğer kaynaklardan da elde ettiğimiz tamamlayıcı bilgiler eşliğinde değerlendirmesini yaptık.

Kafkas Vakfı'nın "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya" adlı projesi kapsamında daha önceden neşrettiğimiz "Savaş ve Sürgün" adlı eserin devamı niteliğinde tasarladığımız bu ikinci eser sadece Şeyh Şâmil'e hasredilmiştir. Bilindiği gibi ilk çalışmada Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı verilen savaşa ve bu savaş sonucunda vuku bulan sürgüne dair belgeler neşredilmiş ve eserin giriş kısmında bu belgelere dayanılarak Kuzey Kafkasya direnişi ve yaşanan sürgün ile ilgili bir analiz de yapılmıştı. Şeyh Şâmil ile ilgili birkaç belgenin de bulunduğu o çalışmada belgelerin sadeleştirilerek neşri yapılmış, ayrıca transkripsiyona gidilmemişti. "Savaş ve Sürgün" kitabında Kuzey Kafkasya'ya dair Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin genel muhtevasına dikkat çekmek istemiştik. Daha sonra bu ilk eserde geçen ana konular üzerine detaylı yeni çalışmalar yapmayı da tasarlamıştık. İşte elinizdeki "Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil" adlı bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz projenin yeni bir ürünüdür. İnşallah sağlık ve ömrümüz yeterse yeni çalışmalara devam edeceğiz. Bu hizmeti fedakâr ve cefakâr ecdadımıza karşı vefa borcumuzu bir nebze de olsa ödemek, gelecek nesillerimize karşı da ödevimizi yapmanın sevincini tatmak olarak görüyoruz.

Bu çalışmanın giriş kısmında, Şeyh Şâmil'in tasavvufi ve siyasi kimliğine ana hatlarıyla değindikten sonra birinci bölümde belgeler ışığında Şeyh Şâmil, ailesi ve arkadaşlarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerine yer verdik. Ayrıca bölüm sonunda ilgi çekici olacağını düşündüğümüz birkaç mektubun tercümesini de neşrettik. Bu bölümdeki değerlendirmelerimizde referans olarak kullandığımız belgelerin özetlerini ise ikinci bölümde katalog halinde sunduk. Bundaki amacımız belgelere dayalı bir Şeyh Şâmil kronolojisi çıkararak onunla ilgili araştırma yapacaklara yardımcı olmaktı. Üçüncü bölümde ise belgelerin transkribe edilmiş hâlleri bulunmaktadır. Sonuç kısmında yaptığımız araştırmada ulaştığımız neticeleri ana hatlarıyla ortaya koyduk.

Kuşkusuz, bu belgeler Osmanlı Arşivi'nde bulunmaları dolayısıyla genel olarak Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini içermektedir. Bu arada Şeyh Şâmil özelinde Osmanlı-Rus rekabeti ve diplomasisine dair bazı bilgiler de bulunmaktadır. Biz Şeyh Şâmil'in hayatı ve mücadelesi hakkında her bilgiyi önemseydiğimizden yeri geldikçe onun arkadaşları ve ailesiyle ilgili olanları da değerlendirdik. Buradan hareketle bu çalışmanın Şeyh Şâmil'in tasavvufî ve devlet adamlığı kimliği, Osmanlı Devleti ile ilişkileri, Ruslara karşı dînî ve millî duygularla yaptığı gazavâtı ile aile fertleri ve dava arkadaşlarının savaş ve barış dönemlerindeki hayatları hakkında yeni bilgiler ihtiva ettiğini belirtmemiz gerekir.

Eser Kafkasya siyasi tarihi ile ilgili araştırmaların dışında özellikle ülkemizde neredeyse hiç çalışılmamış olan Kafkasya tasavvuf tarihi için de önemli verileri içermektedir. Bu itibarla şimdiden bu eserin özelde Şeyh Şâmil ve genelde Kafkasya siyasi ve tasavvufi tarihi ile ilgili yapılacak yeni çalışmalar için önemli bir kaynak olacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray
Fatih Sultan Mehmet
Vakıf Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İstanbul, 2 Aralık 2020

GİRİŞ

ŞEYH ŞÂMİL'İN TASAVVUFİ VE SİYASİ ŞAHSİYETİ

Şeyh Şâmil, Dağıstan'ın Gimri köyünde 1797'de doğdu. İlk eğitimini dayısından alan Şâmil daha sonra arkadaşı Molla Muhammed ile birlikte Harakinili Said ve ileride kayınpederi olacak Nakşibendî Şeyhi Cemaleddin Gazikumukî'den dinî ilimleri tahsil etti. Yirmi yaşlarında ileri bir seviyeye ulaştı.¹

Gazavât hareketinin Şâmil ile birlikte zirveye çıkması ve Kuzey Kafkasyalı direnişçilerin onun liderliğini kabullenmelerinin sebeplerine baktığımızda onun her şeyden önce iyi bir tahsil görmesinin ve şeyhlik unvanının yanı sıra liderlik ve kumandanlık yeteneğiyle de alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Şâmil güçlü hitabeti, kararlı tutumu, askerî ve siyasi dehasıyla Dağıstan'da ve bütün Kafkasya'da temayüz etmiştir. Siyasi ve dînî otoritesinden dolayı mektuplarında gönderen kısmında *imâmü'l-mü'minîn* ve *emîrü'l-mü'minîn* unvanlarını kullanmıştır.²

Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre ise o Osmanlı yöneticileri tarafından Dağıstanlı veya Dağıstanî Şeyh Şâmil olarak tavsif edilmektedir.³ Bu belgeler arasında bulunan ve Şeyh Şâmil'in kurduğu devlet nizamı içerisinde görev alan asker ve memurların Osmanlı makamlarına takdim ettikleri arzuhal ve mektuplarda da onun için bu unvanın kullanıldığını görüyoruz. Mesela Şeyh Şâmil'in kumandanlarından Danyal Sultan'ın Erzurum'daki Osmanlı Kumandanlığı'na yazdığı yazıda Şâmil için Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi Hazretleri ibaresi yer almaktadır.⁴

Şeyh Şâmil'in Dağıstan Eyaleti Memuru Çeçenli Saferzâde el-Hâc Yusuf Garîb Bey'in Divân-ı Hümâyûn'a gönderdiği 14 Eylül 1848 tarihli yazıda onun için Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi *-edâmallâhü iclâlehû-* Hazretleri denmektedir. Yine bu yazıda Şeyh Şâmil'in Dağıstan'a imam nasbedildiği de belirtilmektedir.⁵

Şâmil'in imam olarak nasbedildiği kumandanlarından Danyal Sultan'ın 14 Eylül 1848 tarihli bir başka mektubunda da bahsedilmektedir.⁶ 4-13 Ekim 1853

1 Mustafa Budak, "Şeyh Şâmil", *DİA*, c. 39, s. 67.

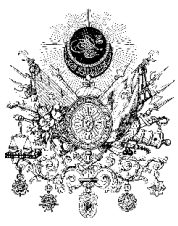
2 Fikret Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, Şule Yayınları, İstanbul 2002, s. 88-292.

3 BOA. İ. MSM. 26/728-6; BOA. İ. MSM. 26/728-7; BOA. A. MKT. 1/86-1; BOA. İ. MSM. 26/729-6

4 BOA. İ. DH. 196/11164-2.

5 "... Dokuz on sene mukaddem Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi *-edâmallâhü iclâlehû-* Hazretleri zuhûra gelüb diyâr-ı Dağıstan'a imâm nasb buyurulub tamâm-ı eyâlet-i mezkûre ba'de'l-inkiyâd kâfir-i mezbûr ile cihâden fi sebîlillâh gazâvata ibtidâr..." (BOA. A. DVN. 39/82).

6 "... Küffâr-ı hâk-sârın pençe-i habîsesinden firâr ve ef'âl-i şenî'asından halâs ve verdiği mevâcib ve 'ulûfe ve câizelerinden i'râz edip diyâr-ı mezkûrun imâmı Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi Hazretleri'nin sâh-ı semâhatlarında 'asâkir-i Dağıstaniyye-i mansûriyyeye nâzım ve hükümdâr olarak târîh-i hicretimizden târîh-i mektuba değîn dört beş sene müddet bu kâfir-i mezbûr ile kitâl ve muhârebede bezl-i cehd ve sarf-ı 'azm isem de..." (BOA. İ. DH. 196/11164-2).

tarihli fermanın hitap cümlesinde Şeyh Şâmil Dağıstan ümerasından addedilmiş ve kendisine İslâm kalelerinin muhafızı şerefi layık görülerek Kafkas beldelerindeki tebeasıyla Rusya üzerine hücum etmesi istenmiştir.⁷

Şeyh Şâmil Ordû-yı Hümâyûn seraskerine gönderdiği 13 Aralık 1853 tarihli mektuba “*Dağıstan İmâmı el-Gâzî Şâmil*” imzasını atmış ve “*abdühû Şâmil*” ibareli mührünü de basmıştır.⁸

Görüldüğü üzere Şeyh Şâmil imam, yani devlet başkanıdır. Bu görevi Şâmil ülkesindeki ulema, meşâyih, ümera ve ahalinin seçimi sonucunda üstlenmiştir. Zamanla bütün Kuzey Kafkasya onun imamlığı altında bağımsız bir devlet olarak var olma mücadelesi vermiştir. Osmanlı Devleti de kendisine ülkesinde tevcih edilen imam unvanına layık olarak onun Rusya’ya karşı etkinliğini daha da artırma düşüncesiyle Şâmil’e Kırım Harbi sırasında vezaretle birlikte serdar-ı ekremlik unvanı tevcih etmiştir.⁹ Böylece Şâmil tarikatların son derece etkin olduğu Kuzey Kafkasya’da Nakşibendî tarikatının Halidiyye koluna mensup bir şeyh olması, ülkesinde halkın ittifakıyla imam olarak kabul görmesi ve Osmanlı Devleti’nin de kendisinin bu nüfuzunu kabul ederek vezirlik ve serdar-ı ekremlik unvanlarıyla kuvvetlendirmesi sonucunda liderliğini iyice pekiştirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Şeyh Şâmil dînî ve siyasi otoritesinden aldığı güçle Kuzey Kafkasya’da hükmü altındaki bölgelerde idari sistemi yeniden düzenlemiş, divan (devlet konseyi) oluşturmuş, nâiblikler (valilikler) ve üç nâibliğin birleşiminden oluşan büyük vilayetler (eyaletler) kurmuş, başlarına da idari ve askerî yetkili olarak nâiblerini/vekillerini (modern anlamda valilerini) atamıştır. Ayrıca nâiblerin yanında birer müftü ve muhtesipler de atamıştır.¹⁰ Şâmil ülkesinde devlet nizamını oturtma adına son derece disiplinli ve otoriter kimliğiyle birlikte tasavvufî kimliğinden gelen tevazusundan ise hiçbir zaman vazgeçmeyip asıl mülk sahibinin Allah olduğunu, dünyadaki hükümdarların ise onun kulu olduğunu hatırlanarak çıkarmayarak mühürlerinde Allah’ın kulu Şâmil anlamına gelen “*abdühû Şâmil*” ibaresini de kullanmıştır.¹¹

Şeyh Şâmil’in devlet düzeni içerisinde direnişe başladığı yıllarda bütün Kuzey Kafkasya’yı işgal etmeye çalışan Rusya ise öteden beri özellikle II. Katerina (v. 1796) döneminden beri Boğazları ele geçirmek, Balkanlar ve Kafkaslara sahip

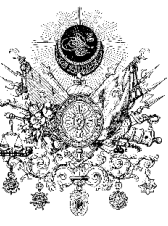
7 BOA. C. HR. 110/5454; BOA. İ. DH. 281/17605-1.

8 BOA. İ. DH. 304/19277-1.

9 “Şeyh Şâmil Efendi’ye ihsân buyurulacak rütbenin sâirinden büyük ve mu’teber olmasının lüzûmuna mebnî ona da rütbe-i vezâret tevcihiyle berâber çünkü el-hâletü hâzihî oralarca kendisine imâm tabîr olunup sâir emsâline dahî hân tesmiye ve itlâk olunmakda olmasına nazaran o ta’bîre mu’âdil olmak üzere serdar-ı ekrem unvânı dahî verilerek inşâallahü teâlâ oraları kabza-i teshîre alınmak sıraları geldiğinde müşârün ileyhe Dağıstan serdar-ı ekremi ta’bîr olunması ve fakat müşârün ve mûmâ ileyhime işbu rütbelerin şimdiden alenî olarak tevcih olunması lâzım gelmeyip bi-mennihî teâlâ vakt-i merhûnunda icâbâtı icrâ olunmak ve şimdilik celb ve te’minleri için yalnız kendileri hemşehrileri vâsıtasıyla sûret-i hafiyede haberdâr edilmek üzere tasdîr buyurulacak evâmîr-i ‘aliyye Anadolu Ordû-yu Hümâyûnu müşîri devletli paşa hazretlerine gönderilip bu mütâla’âtın bâ-emirname-i sâmi müşîr-i müşârün ileyh hazretlerine bi’l-etrâf bildirilmesi.” (BOA. İ. DH. 301/19040-6).

10 Budak, *DİA.*, c. 39, s. 70.

11 Şâmil’in kullandığı bu mühürler için bkz. Efe, a.g.e., s. 325-326.

olmak, Ege denizi yoluyla Akdeniz'e, Doğu Anadolu yoluyla da İskenderun ve Basra körfezlerine inerek büyük bir dünya imparatorluğu kurma politikasını uygulamaya çalışıyordu.¹²

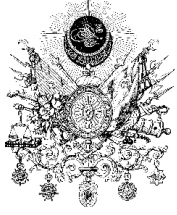
Rusya'nın bu emeli bir devlet doktrini olduğundan hangi çar tahtta olursa olsun adım adım uygulanıyordu. Rus ordusunun bu amaç doğrultusunda güneye doğru ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirdiği gibi tabii ki doğrudan cephe hattında bulunan Kuzey Kafkasya'da öne çıkan kabilelerin liderleri ve daha çok tarikat çevrelerinden çıkan dînî önderleri de endişelendirmekteydi. Kuzey Kafkasya gazavât tarihine yön veren dînî önderlerin zirvesinde ise Şeyh Şâmil bulunmaktaydı. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da başlattığı işgal sürecinde doğup büyüyen ve kurduğu devlet teşkilatıyla ülkesini savunan Şeyh Şâmil yukarıda da bahsettiğimiz gibi devlet adamlığı vazifesinin yanında Nakşibendî tarikatından şeyhlik icazeti de olan bir zattı. Ancak onun şeyhliği, tekke şeyhliği vazifeleri ile sınırlı kalmadı. Zaten Nakşibendî tarikatının temel ilkelerinden "*Batında Hak ile zahirde halk ile olmak*" ilkesi gereğince Kur'ân ve sünnete tâbi olarak halkının temel meseleleriyle de ilgilenmek zorundaydı. Yetiştirdiği ortam ve zamanda ise ülkesi sürekli savaş halinde olduğundan ilâ-yı kelimetullah ülküsünden ayrı bir tavır takınması imkânsızdı. Böylece o diğer ulema ve meşâyihin de verdiği destekle imamlık sorumluluğunu üstlenerek düşman işgalindeki ülkesinde kendinden öncesine oranla çok daha zorlu ve disiplinli bir direniş hareketi başlattı. *Âsâr-ı Dağıstan* isimli eserin müellifi Hasan el-Kadarî de onun bu iki niteliğini, "*Şâmil Efendi ne basit bir şeyh ve mürid idi ne de düşmana karşı kuytu bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olacak birisiydi; ama o hocalık yapacak, yol gösterecek seviyedeki bir âlimdi, daha üstün olan niteliği sevkü'l-ceyş gücüne ve siyasi bilgiye sahip olmasıydı*"¹³ şeklinde yorumlamıştır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Şeyh Şâmil'in ülkesinin içerisinde bulunduğu durum ve aldığı idari vazifesi gereğince devlet adamlığı yönü daha ön planda idi.

Şeyh Şâmil'in askerî, iktisadi ve idari açılardan devlet işlerine vukûfiyetini yaptığı uygulamalar ispatlamaktadır. Bizde daha çok kahramanlıkları ile öne çıkan bir mücâhid olarak tanınan Şeyh Şâmil'in devlet adamlığı, yani imamlığıyla ilgili Hasan el-Kadarî yine önemli tespitlerde bulunmuştur. Şâmil, âdil ve disiplinli bir yönetim şekli tesis etmiş, şeriata aykırı örf ve âdetlere dayalı töreleri kaldırmış, birliklerine modern ordulardaki gibi askerî kıyafetler giydirip, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi komutanlar atamış, bölgelere sosyal ve toplumsal düzenin yerleşmesi için nâibler ve adaletin tesisi için kadılar tayin etmiştir. Kurduğu adli teşkilatta her dört kadıyı bir üst merci olan müftüye bağlamıştır. Nâibler ve kadıların halledemediği meseleler olduğunda ise Şâmil'e yazılmış ve çıkan emre uyulmuştur. Yine kişilerin doğrudan doğruya Şâmil'e müracaat etme hakkı da bulunmaktaydı. Âlimler şurası ise girift meseleleri çözmek üzere toplantılar düzenlemekteydi. Onun idari düzeni içerisinde hanların hükmü kalmamıştı.¹⁴

12 Abdülkadir Özcan vd, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c. 6, s. 136.

13 Hasan el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, Çev. Musa Ramazan, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 120.

14 Kadarî, a.g.e., s. 119.

Şeyh Şâmil'in teşrifatla ilgili getirdiği uygulamalar ise çağında geçerli olan kaidelere uygundu. Bu da onun yönetimde yeni ihtiyaçlara adapte olmaktadır başarısını gösterir. Şâmil de devlet memurlarında üniformanın önemli sayıldığı XIX. yüzyılın şartlarına riayet edip nâiblere, sâir memurlara ve âlimlere derecelerine göre işaretli renkli kumaştan özel elbiseleri ve serpuşu mecbur tutmuştur. Cesareti ve yiğitliğiyle öne çıkanlara "Sonunu düşünen kahraman olamaz" ve "Cesur olan aman diyene kılıç kaldırmaz" ibareli gümüş ve altın yaldızlı madalyalar tevcih etmiştir. Yine Şâmil beytülmal (günümüzde hazine) müessesesi kurmuş, zekât ve vergi toplamış, sivil ve askerî memurlara maaş bağlamış ve yeri geldiğinde gönüllü birlikler de toplamıştır. O ayrıca top döktürmüş ve barut imal ettirmiştir.¹⁵ Onun Osmanlı'dan madenci ustası aramasının sebebi de belgede açık bir ifade bulunmamakla birlikte kanaatimizce yerli silah ve mühimmat imalinde istihdam için olsa gerektir.¹⁶

Şâmil'in bir devlet yapılanmasında olması gereken siyasi, adli, idari, mali ve askerî bütün kurumları organize edip yönetmesi onun din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesi anlayışının bir tezahürüdür ki bu uygulama öteden beri İslâm memleketlerinde var olagelen bir yönetim biçimidir. Dolayısıyla onu basit bir direnişçi lider veya sadece bir tekke şeyhi olarak algılamak eksiklik olur. Tasavvuf tarihi geleneğinde görüldüğü üzere o zor zamanlarda ortaya çıkıp ülkesi için sorumluluk alabilme bilincine sahip meşâyih arasında en ön sıralarda gelir. Bu bakımdan Hüseyin Vassâf'ın "*mutasavvıflar arasında Şeyh Şâmil kadar mücâhede eden kimse yok gibidir*"¹⁷ tespiti son derece önemlidir. Hatta Şâmil'in imamlığa getirilmesinden itibaren devlet adamlığı vasfı daha çok öne çıkmıştır. Bu yüzden o, kimi araştırmalarda Şeyh Şâmil yerine İmam Şâmil olarak da isimlendirilmiştir. O, bu vasfının gereğini imamlığa seçildikten sonraki ilk icraatlarıyla gerçekleştirmiştir. Şâmil'in imamlığa seçilmesinden sonra Dağıstan'daki kabileleri ve etnik grupları tek bir ülkü ve bayrak etrafında birleştirip yeni kurumlar ihdas etmesi ve nizam adı altında kanunlar çıkarmak¹⁸ suretiyle Ruslara karşı mücadele etmesi ve kurduğu devlet düzenini bütün Kuzey Kafkasya coğrafyasına nâibleriyle oturtmaya çalışması onun imamlık vasfının göstergesidir. Nitekim mektuplarında kendisini "zelil kul", "fakir kul" diye çok az tanımlarken daha çok müminlerin emiri veya imamı diye nitelendirmiştir.¹⁹ Bu bize onun şeyhlik kimliğinden gelen tasavvufi terbiyesinin mütevâzılığı ile devlet adamlığı kimliğinden gelen dirayet ve azametini şahsında birleştirdiğini göstermektedir.

Şeyh Şâmil'in imamlık görevini yürütürken bağlı olduğu tarikatının nüfuzundan da yararlandığına dair belgeler mevcuttur. Buna bir örnek verecek olursak Şeyh Şâmil'in Hicaz'a gönderdiği elçisi Mustafa Efendi Nakşibendî tarikatın-

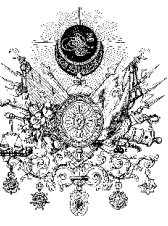
15 Kadarî, a.g.e., s. 120.

16 BOA. A. AMD. 19/1; BOA. İ. DH. 215/12576.

17 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015., c. II, s. 364.

18 Efe, a.g.e., s. 66.

19 Efe, a.g.e., s. 84-291.

dandır.²⁰ Mustafa Efendi'ye gerekli hürmet ve yardımın yapılmasını yine Mekke mücavirlerinden olan Dağıstan asıllı ve Nakşibendî olan iki şeyh efendi talep etmektedirler. Bu iki şeyhten biri Ahmed ed-Dağıstanî en-Nakşibendî, diğeri ise Şeyh Yasin ed-Dağıstanî en-Nakşibendî idi.²¹

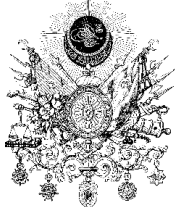
Yine onun atadığı görevlilerin bir kısmı tarîkat mensubu idi. Mesela Şeyh Şâmil'in Çerkesistan'da bulunan nâibi Muhammed Emin tarafından Sadaret'e gönderilen 23 Şaban 1270/ 21 Mayıs 1854 tarihli Arapça mektupta kendisinin bu tip faaliyetlerde bulunduğunu da anlıyoruz. Muhammed Emin bu mektupta Şeyh Şâmil'in kayınpederi olan Şeyh Seyyid Cemaleddin Efendi ve diğer Nakşibendî şeyhlerinin bereketiyle yönetimi altındaki ahalinin itaat altına alındığını belirtmektedir.²²

Burada adı geçen Şeyh Cemaleddin Efendi'nin başka belgelerde Peygamberimiz'in soyundan, yani seyyid ve Nakşibendî tarîkatının Halidî koluna mensup şeyhlerden olduğunu ve aynı zamanda Şeyh Şâmil'in kayınpederi, mürşidi ve Dağıstan ahalsinin mürşidi olduğunu görmekteyiz. Seyyid Şeyh Cemaleddin Efendi Sultan Abdülaziz Han'a sunulmak üzere saraya takdim ettiği 20 Rebiülevvel 1279/15 Eylül 1862 tarihli Arapça arzuhalinde, Dağıstan'da bulunduğu müddetçe Şeriat-ı Muhammediyye'yi ve Nakşibendî tarîkatını gücü nispetinde yayıp ihya ettiğini, damadı Gâzi Şâmil Efendi ile uzun seneler boyunca Rusya ile cihad ve gaza edip hakkaniyet ve adalet usûlünü önceledikçe Allah'ın yardımıyla muzaffer olunmakta iken sonraları takdir-i ilahîsinin zuhuruna ezeli iradesinin şivesi taalluk etmekle ahvâllerinin değişmesi ve insanlara yönelik mezalim görülmesiyle Allah'ın gazabının üzerlerinde zuhur ettiğini, yani hataları sebebiyle yok olmaya duçar olduklarını ve damadı Şâmil'in Ruslara esir düşerek çocukluğuyla Haç ehli diyarına gittiğini, kendisinin de o tarafta yalnız kalarak bütün variyet ve mülkünün telef olduğunu, Hristiyanların elinde tek başına, üzgün, muzdarip ve biçare kalarak Rahman olan Allah'ın gizli lütuflarını beklerken Rusya'nın senelik 300 Tuman yani her biri seksen kuruş kıymetinde Kafkas parası maaş tahsis etme ve Rus mahkemelerinde bütün Dağıstan'ın şer'î hâkimi ve müftüsü olma teklifiyle karşılaşınca birçok mazeret beyan ederek bunu reddettiğini, eğer hacca gitmesine izin verilirse dönüşte isteyecekleri her bir hususu yerine getireceğini ifade ettiğinde harcırah verilip Kars beldesine hürmet ve ikram edilerek gönderildiğini, daha sonra Rusların bozuk niyetlerinin bir taraftan kendisini bol para ile doyurup diğer taraftan Dağıstan halkına "işte sizin müftü ve mürşidiniz, o şer'î hâkim olup sizi ve tarîkatınızı terk etti" diye dedikodu ile İslâm'a zarar verip onların şevk ve hamiyet ateşlerini söndürmekten ibaret olduğunu anladığını, Rusların ne bu bozuk sözlerine ve ne de akçelerine tamah ettiğini ve hemen Cenab-ı Hakk'a tevekkül edip böyle bir planla işbu zalim kavimden kurtulduğuna binlerce şükrederek müridlerinden altı hane, hizmet ehli ve on kişiden oluşan ailesiyle birlikte İslâm beldesinden olan Kars'a geldiklerini bildi-

20 BOA. İ.DH. 316/20401-4.

21 BOA. İ.DH. 316/20401-4, 5, 6.

22 BOA. İ. DH. 303/19234-3 Bu mektubun özet tercümesi için bkz. BOA. İ. DH. 303/19234-2.

rerek kendisi ve aile efradının geçimi için yardımcı olunmasını talep etmekteydi. Seyyid Cemâleddin el-Hâlidî Efendi bu mektubunda kendisiyle aynı tarîkat halifelerinden olup Hicaz dönüşünde yanına gelen Hacı Muhammed Efendi için de yardımcı olunmasını arz etmişti.²³

Şeyh Seyyid Cemâleddin el-Hâlidî Efendi'nin kendisiyle yine aynı tarîkat halifelerinden olup yanında bulunan Hacı Muhammed Efendi'ye maaş tahsisi için saraya takdim ettiği arzuhal üzerine Seyyid Cemaleddin Halidî'nin gerçekten Şeyh Şâmil'in kayınpederi midir, ne zaman gelmiştir, aile ve bağluları kaç kişidir, halleri nasıldır ve idareleri için ne kadar masraf gerekir ve bunların başka bir taraftan tahsisatları var mıdır sorularının araştırılıp arz edilmesi hususu Meclis-i Vâlâ'dan istenmiş ve yapılan araştırmaya göre Seyyid Cemaleddin Efendi'nin Şeyh Şâmil'in kayınpederi, mürşid ve mürebbsi olduğu, Dağıstanlı Müslümanların ve reâyanın saygı duyduğu âlimlerin âlimi ve büyük şeyhlerden bir zat olduğu ve ailesi, hizmetçileri ve altı hane müridleriyle Kars'a gelip ikamet ettiği, müridleri ticaretle uğraşarak kendilerini idare etmekte iseler de Cemaleddin Efendi ve yanında bulunan Hacı Muhammed Efendi'nin sıkıntı içinde olmaları ve başkaca tahsisatları olmaması ancak Kars sakinlerinden Arif Baba'nın zevcesinin vefatıyla münhal kalan elli kuruş maaşın Cemaleddin Efendi'ye tahsisine irade çıkmışsa da kendisine on bin kuruşluk bir ev ile aylık bin kuruş maaş ve Hacı Muhammed Efendi'nin de geçiminin Cemaleddin Efendi tarafından karşılanmasının uygun olduğuna dair Kars mutasarrıfı ve meclis azalarının Sadaret'e sundukları 23 Ramazan 1279/29 Şubat 1278/14 Mart 1863 tarihli mütalaa üzerine²⁴ başlayan yazışmalar sonucunda kendisi, aile efradı ve müritleri için maaş bağlanmıştır.²⁵

Şeyh Şâmil halk arasında şer'î akâidi yerleştirdikten sonra Nakşibendî tarîkatının düzenli ve kurallara uygun olarak yürütülmesi için de çaba sarf etmiştir. O, Dağıstan'daki çeşitli yönetim gruplarını şeriat ve tarîkat yolunda birleştirmiştir.²⁶

Şeyh Şâmil tarîkat hilâfetini Şirvan'da bulunan Muhammed el-Yerâğî'den, o da Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh İsmail Şirvânî'den almıştır.²⁷ Şirvanî'nin çok sayıda halife yetiştirip Kafkaslar ve Tataristan'ın farklı bölgelerine gönderdiği, Rusların Kafkasları işgali döneminde Amasya'ya geldiği ve 1270/1853 senesinde burada vefat ettiği kaydedilmiştir.²⁸ Osmanlı Devleti hayatı iken Hacı İsmail Şirvanî'ye de maaş bağlamış, vefatından sonra kalan maaşını ise evlatlarına tahsis etmiştir.²⁹ İsmail Şirvânî'nin türbesi Amasya'da bulunmaktadır.³⁰

23 BOA. MVL. 408/15-2.

24 BOA. İ. MVL. 486/22044-1.

25 BOA. İ. MVL. 493/22297-4.

26 Kadarî, a.g.e., s. 121.

27 Vassâf, a.g.e., c. II, s. 361, 363.

28 Necdet Tosun, "Nakşibendîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 656.

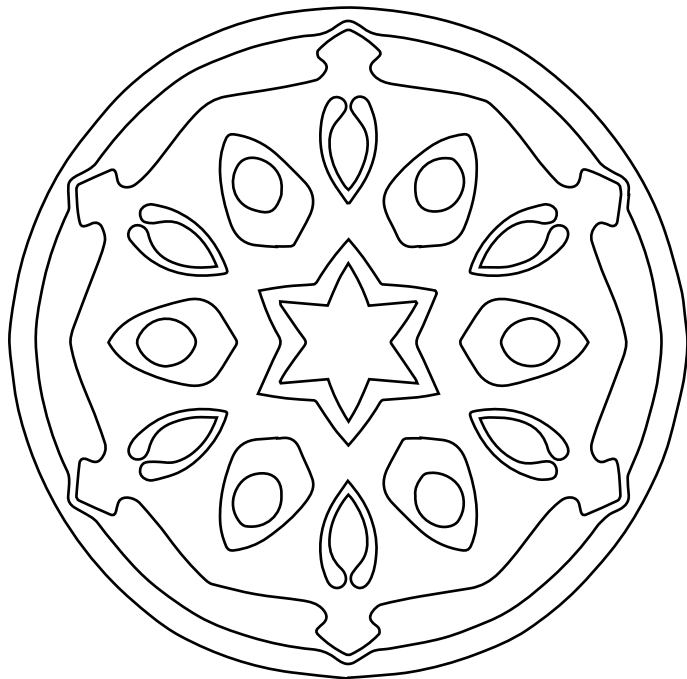
29 BOA. İ. MVL. 131/3513.

30 BOA. MF. MKT. 115/130.

BİRİNCİ BÖLÜM

**ŞEYH ŞÂMİL,
AİLESİ VE YAKIN ARKADAŞLARININ
OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ**

Şeyh Şamil'in Peterburg Sarayı'nda A. Denyer tarafından çekilen fotoğrafı (Ekim 1859)

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Şâmil'in gazavât hareketi sırasında ve daha önceleri Kuzey Kafkasya ile çok yönlü ilişkileri vardı. Bu ilişkiler gerek yerel beyler gerekse Şâmil örneğinde belirgin olduğu üzere halk üzerinde etkili olan âlimler ve şeyhler aracılığıyla da olmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler bu ilişkilerin mahiyetini ortaya koymaktadır.

Devlet-tekke ilişkileri açısından da oldukça önemli olan Kuzey Kafkasya gazavâtı tekke mensuplarının ülke savunmasındaki rollerini ortaya koyması bakımından önemli bir örnektir. Aynı zamanda Nakşibendî Halidî şeyhi³¹ olan İmam Şâmil'in Osmanlı merkezî yönetimiyle ilişkilerinin olması son derece doğaldır. Zaten Osmanlı Devleti de kuruluşundan beri tekkelerin bu fonksiyonlarından istifade etmiştir. Rusların henüz Kuzey Kafkasya'ya girmesinden önce Osmanlı Devleti'nin Çerkeslerle iyi ilişkiler kurmak üzere Anapa kalesi kumandanı olarak atadığı Ferah Ali Paşa da bir tekke mensubu idi. Yine sonradan ilişki kurduğu İmam Mansur da Şâmil gibi aynı zamanda şeyhti. Bundan dolayı kendisi Şeyh Mansur diye de isimlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin paşalık rütbesi verdiği Şâmil'in Çerkesistan Naibi Muhammed Emin de onunla aynı tarîkattandı.

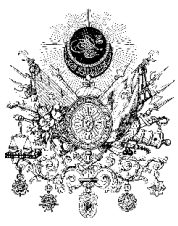
Şeyh Şâmil ile ilgili belgelere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin başlangıçta Şeyh Şâmil'in başlattığı harekete Rusya ile olan ilişkilere zarar vermeme gereğiyle tedbirli yaklaştığı anlaşılmaktadır.

1834 yılında imamlığa seçilen Şâmil'le ilgili tespit edebildiğimiz en erken tarihli belgeler 1261/1845 yılına aittir. Dağıstan, Şeki, Şirvan ve diğer Kafkas Müslümanlarının ittifakıyla Rusya üzerine sefere çıktıklarını, Maçahal ve Acara taraflarında ücret karşılığı asker toplayıp Ahıska üzerine yürüyeceklerini ve toplanacak askerlerin Cuvana yoluyla gelip Hola'da kendi askerlerine katılmalarına dair Şeyh Şâmil'in elçisi Hasan Hasbî'nin, Emin Bey ile bölgedeki idareciler ve bütün müslümanlara hitaben gönderdiği 1 Ramazan 1261/ 3 Eylül 1845 tarihli mektup³² olayıyla başlayan iki ülke arasındaki gerginlik bir süre devam etmiştir. Olaydan haberdar olan Rusya'nın Trabzon konsolosunun Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in kendi adına asker topladığını şikâyet ettikten sonra buna engel olunmasını istemesi üzerine Osmanlı Hükümeti, Rusya ile barış halinde bulunulması dolayısıyla mevcut olan dostluk ilişkilerinin bozulmaması gerektiğini ileri sürerek bu gibi faaliyetlerin men edilmesini Erzurum Valiliği'ne bildirmiştir.³³ Tabii ki burada Şeyh Şâmil ülkesinin işgaline karşı direnişin şart olduğuna inandığı için asker toplamaktadır. Rusya, Osmanlı üzerinde baskı kurarak onun direnişini kırmak ve işgali meşrulaştırmak derdindedir. Bundan dolayı da devamlı onu Osmanlı Devleti'ne şikâyete başlamıştır. Rusya karşısında barışı bozan taraf olmak istemediği için işi ağırdan alan Osmanlı Devleti ise bu olayda Rusya'nın baskılarına

31 Vassâf, a.g.e., c. II, s. 361, 363; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s. 221.

32 BOA. İ. MSM. 26/728-3.

33 BOA. A. MKT. MHM. 1/86-1.

boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu baskı dolayısıyla olsa gerek 5 Rebiülevvel 1262/ 3 Mart 1846 tarihli belgede belirtildiği üzere Şeyh Şâmil'in adamlarından Hasan Hasbî ve ona eşlik eden arkadaşları çıkan irâde-i seniyye gereğince Çıldır'da yakalanıp önce Trabzon'a, oradan da vapurla İstanbul'a sevk edilmiştir.³⁴ Hasan Hasbî'nin tutuklanıp İstanbul'a sevk edilmesinin gerekçesi sınırda uygunsuzluk yapmasıdır. Ayrıca daha önceden Rusya Sefaretî'nin onun yakalanması konusunda şikâyeti ve talebi bulunmaktadır. Bunun üzerine Hasan Hasbî'nin İstanbul'a sevki ve yargılanması hususunda Meclis-i Hass-ı Vükela karar almış ve buna bağlı olarak da irade çıkmıştır. Bu irade gereğince Hasan Hasbî sekiz adamıyla birlikte tutuklanmıştır. Onun yargılanmasından memnun olan Rusya her ne kadar komisyonda bir adam bulundurmamak istemiş ise de egemenlikle bağdaşmayan bu teklif kabul edilmemiş ancak sorgulama tutanaklarının harf be harf Rusya Sefaretî'ne iletileceği bildirilmiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalarından oluşan bir komisyon tarafından yapılacak muhakemede Hasan Hasbî'nin âlim bir zat olması sebebiyle ulemadan bir zatın bulundurulması da yine padişah tarafından emredilmiştir.³⁵

Belgelerden öğrendiğimize göre İstanbul'da Seraskerlik binasında tutulan kırk yaşlarındaki Hasan Hasbî birkaç gün sonra geceleyin kaldığı odanın penceresinden firar etmiş ve İstanbul'da yapılan aramalarda yakalanamamıştır. Bunun üzerine bazı valilikler ve kumandanlıklara yakalandıktan sonra İstanbul'a sevk edilmesi emredilmiştir.³⁶

Seraskerlik hapsinde tutuklu iken kaçan Şeyh Şâmil'in adamı Hasan Hasbî'nin yakalanması için gereken çabanın gösterilmesine dair kaptan-ı derya, zabtiye müşiri ve ihtisâb nâzırına da birer buyruldu çıkmıştır.³⁷ Aynı şekilde Hasan Hasbî'nin yakalanması için ne şekilde teşebbüste bulunulduğuna dair Hariciye Nezaretî'nin yazısı üzerine kaptan-ı derya, zaptiye müşiri ve ihtisap nazırına yazı yazılmakla birlikte bir kere daha uyarılmalarının iyi olacağı Seraskerlik makamına tebliğ edilmiştir.³⁸

Hasan Hasbî'nin tutulduğu Seraskerlik binasından birkaç gün sonra kaçmasına bakılırsa sanki buna göz yumulduğu kuşkusu akla gelmektedir. Ancak Hariciye Nezaretî'nin bilgi istemesinden de anlaşılacaktır ki Rusya'nın baskısı devam etmekte, buna karşın Osmanlı Devleti de kaçan Hasan Hasbî Efendi'yi usulen aramaya devam etmektedir.³⁹ Bu olayda dahil olduğu anlaşılın mahalli

34 BOA. A. MKT. 37/4.

35 BOA. A. AMD. 1/60.

36 BOA. A. MKT. 37/32.

37 BOA. A. MKT. 39/25.

38 BOA. A. MKT. 39/32.

39 Hasan Hasbi olayı ile ilgili benzer bilgilerin bulunduğu diğer belgeler için bkz. BOA. İ. MSM. 26/728-4; BOA. İ. MSM. 26/728-5; BOA. İ. MSM. 26/728-6; BOA. İ. MSM. 26/728-7; BOA. A. MKT. 1/86-7; BOA. A. MKT.104/58; BOA. A. MKT. 1/86-1; BOA. HR. SYS. 1335/19-1; BOA. İ. MSM. 26/729-1; BOA. İ. MSM. 26/729-2; BOA. İ. MSM. 26/729-3; BOA. İ. MSM. 26/729-5; BOA. İ. MSM. 26/729-6; BOA. HR. TO. 283/65-1; BOA. HR. TO. 283/68-1; BOA. A. MKT. 37/4; BOA. A. AMD. 1/60; BOA. A. MKT. 39/3-2-2; BOA. A. MKT.39/32-1; BOA. A. MKT. 37/32; BOA. A. MKT. 39/25; BOA. İ. MSM. 26/739-1; BOA. İ. MSM. 26/739-2.

yöneticilerin de tahkikat sonucunda sürgün cezasıyla cezalandırılmaları uygun görülmüştür. Buna dair çıkan 23 Şaban 1262/ 16 Ağustos 1846 tarihli irâde-i seniyyede Satlil Müdürü Abdi Bey, Posho Müdürü Kemal Bey, Tavusker Müdürü Dursun Bey, Ardahan Müdür-i Sabıkı Hasan Bey, Mirho Beyi Hüseyin Bey, Süleyman Bey ve Göle Beyi Arslan Bey ve Abdi Beyzâde Dede Selim Bey'in Meclis-i Vâlâ üyelerinden oluşan komisyonda sorgulanmaları sonucunda Selanik'e sürgün edilmelerinin uygun görüldüğüne dair Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'nin kararının uygun olduğu belirtilerek gereğinin yapılması emredilmiştir.⁴⁰

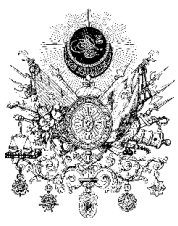
Hasan Hasbî olayının üzerinden iki yıl geçtikten sonra Çeçenistan'ın sınır komşusu olması sebebiyle geçmiş senelerden beri Rusya ile cenk etmekte iken dokuz-on sene önce Dağıstan'da imam olarak atanan Şeyh Şâmil'e itaat edip cihada katıldıklarını bildiren Çeçenli Saferzâde el-Hâc Yusuf Garîb Bey'in Dağıstan Eyaleti memuru olarak bazı görüşmeler ve istişareler yapmak amacıyla İstanbul'a celp edilmesini talep etmesiyle ilgili 15 Şevval 1264/ 14 Eylül 1848 tarihli arzuhali Divan-ı Hümâyûn'a arz edilmiş olmakla birlikte buna dair bir cevaba rastlamadık. Ancak bu belge Çeçenlerin Şeyh Şâmil'in imamlığını kabul ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.⁴¹

Yukarıda arz ettiğimiz belgelerde Şâmil'in sınır boyundaki asker toplama siyasetine olumlu yaklaşmadığı görülmekte ise de 9 Şaban 1265/ 30 Haziran 1849 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Erzurum'daki adamı vasıtasıyla Osmanlı tarafına getirilmesini arz eden Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in Sergerdesi Danyal'a Erzurum Mal Sandığı'ndan yedi bin beş yüz kuruş para yardımı yapılmış ve orada kalıp mücâhidlere destek olması gerektiği bildirilmiştir.⁴² Bu da gösteriyor ki Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkileri bozmamak için Şeyh Şâmil liderliğindeki direnişe el altından para ve moral desteği vermekte, orada verilen mücadelenin Rusları durdurma noktasında kendi yararına olduğunu görmektedir. Çünkü bu direniş kırılırsa Rusya'nın sıradaki hedefi İstanbul ve Anadolu topraklarıdır ki bu Osmanlı yönetimi tarafından çok iyi bilinmektedir. Bununla birlikte Şeyh Şâmil'e askerî yardım yapmanın hâl ve maslahata uygun olmadığı ve barış halini bozacağı endişesi devlette hâkim durumdadır ve bu sebeple gönül birlikteliğinden başka elden bir şey gelmediği belirtilmektedir. Fakat Şeyh Şâmil de artan Rus saldırılarından bunalmış olmalı ki Osmanlı'dan askerî yardım beklemektedir. Nitekim 3 Rebûlâ-hir 1265/ 26 Şubat 1849 tarihli Sadaret tezkiresi üzerine çıkan irâde-i seniyyede bu durum açıkça görülmektedir. Bu belgede, Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in arızası ve askerî kumandan Danyal Sultan'ın dilekçesinin Meclis-i Mahsus'ta okunduğu, Şâmil'in ya Osmanlı'nın yardım etmesini veya Rusya ile barış yapmalarına aracı olunmasını istediği, Danyal Sultan'ın ise Osmanlı tarafına celbini talep ettiği, bunların isteklerine yazıyla cevap verilmesinin uygun olmadığı, mektupları getiren adamlara ne denilmesi ve bunlara ne miktar para verilmesinin bildirilmesi, Şeyh Şâmil'e yardım yapmanın hâl ve maslahata uygun olmadığı, Rusya ile barış konusunun ise iyi düşünülmesi gereken ince bir iş olduğu, Danyal Sultan'ın ora-

40 BOA. İ. MSM. 26/739-2.

41 BOA. A. DVN. 39/82.

42 BOA. A. MKT. 209/92; BOA. A. MKT. 216/20.

dan celbinin ise kuvvetlerini ihlal edeceğinden uygun görülmediği, Şâmil'in adamaına, "Osmanlı Devleti birçok yönden size yardım etmekten geri durmaz, imkân olursa yapmakta kusur etmez, ancak şu anda fiilen bir şey yapılması zamanı olmadığından kalbî yardım ile yetinilmektedir" şeklinde ikisi ortası lisan kullanılması ve Danyal Sultan'ın orda kalmasının buraya gelmesinden hayırlı olduğunun düşünüldüğü ve İstanbul'a gelen Şâmil'in adamına yirmi bin, Danyal'ın Erzurum'daki adamına ise yedi bin beş yüz kuruş atıyye verilerek memleketlerine gönderilmeleri gerektiği belirtilmektedir.⁴³ 23 Receb 1266/ 4 Haziran 1850 tarihli Sadaret tezkeresinde ise madenci tedarik etmek üzere İstanbul'a gelen Şeyh Şâmil'in adamına Osmanlı Devleti tarafından resmi yoldan madenci gönderilmesinin maslahata uygun olmadığı, ancak istediği madencileri Osmanlı sınırları içerisinde bulur ve razı edebilir ise ona bir şey denilemeyeceği bildirilmiş ve kendisine yine yedi bin beş yüz kuruş para yardımı yapılması uygun görülmüştür.⁴⁴

Kendisinden önce başlatılan yerel gazavât hareketini bir lider olarak geliştiren ve bütün Kuzey Kafkasya'da kurduğu nâiblik teşkilatıyla Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkiyi sıkılaştırmak gerektiğinin farkında olduğu ve buradan gelecek askerî ve mali yardıma ihtiyacı olduğunu çok iyi bildiğini yukarıdaki belgeler ortaya koymaktadır. Bu sebeple Şâmil değişik kanallarla İstanbul ile irtibatını hep canlı tutmak istemiştir. Çünkü Ruslara karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti'nden başka kendilerine yardımcı olacak başka bir devlet yoktur. Bu itibarla Şeyh Şâmil'in Çerkesya Vekili (Nâibi) Muhammed Emin, 28 Zilkade 1268/ 13 Eylül 1852 tarihli Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği Arapça mektubunda az veya çok açıktan ve gizlice yardım edilmesini, Şeyh Şâmil'in galebe çaldığını, nusrete nail olduğunu ve Ruslardan çok sayıda kaleler aldığını, rahat yüzü görmeden yirmi senedir savaştıklarını, Osmanlı'nın sadık tebeası olduklarını, Rusya'yı ebediyyen kabul etmeyeceklerini, ölümüne savaşacaklarını, Rusya'nın statülerini belirleyemeyeceğini ve güçlü ve aziz olanın Allah olduğunu bildirerek doğru bir cevap beklediklerini arz etmiştir.⁴⁵

Gerek Dağıstan'da direnen Şeyh Şâmil'in gerekse Çerkesistan'da direnen Muhammed Emin'in askerî yardım isteklerine bu aşamada olumlu bir cevap verildiğini göremiyoruz. Çeşitli zaman dilimlerinde ardı ardına talep edilen bu yardım çağrıları nihayet 1853 yılına gelindiğinde makes bulmaya başlamış gibi görünmektedir. 4 Ramazan 1269/ 12 Haziran 1853 tarihli belgeden anlıyoruz ki Kafkasya'da Şeyh Şâmil'in mücadelesini bir şekilde takip eden ve bölgeden haber alan Erzurum Valisi cihad kuvvetine malik ve savaş usulünü bilen Dağıstanlı Şeyh Şâmil'e münasip bir şekilde iltifat edilerek gizli bir emirname gönderilmesinin işe yarayacağını merkeze bildirmiştir.⁴⁶

43 BOA. İ. DH. 196/11164-4. Aynı konudaki diğer belgeler için bkz. BOA. İ. DH. 196/11164-3; BOA. A. MKT. 209/92-1; BOA. A. MKT. 209/92-2; BOA. A. MKT.216/20.

44 BOA. A. AMD. 19/1.

45 BOA. A. DVN. 79/70.

46 BOA. İ.DH. 276/17341-1.